

REGUŁY DE ANNALI POSSESSORE I DE TRIENNALI POSSESSORE A NOWY KODEKS PRAWA KANONICZNEGO.

Zamierzam rozpatrzyć zagadnienie, w którego skład wchodzi dwa główne pytania: jaka była geneza i rozwój reguł kancelaryjnych de annali possessore i de triennali possessore; i drugie, dzisiaj na czasie: jakie stanowisko wobec tych reguł zajął nowy kodeks prawa kanonicznego.

Na pierwsze pytanie nie dawała dawniejsza kanonistyka pełnej i zgodnej odpowiedzi¹⁾. Dopiero w ostatnich czasach, kiedy nauka zajęła się bliżej regułami kancelaryjnymi, tą charakterystyczną grupą prawnych norm papieskich²⁾, która na przestrzeni 400 lat (Jann XXII 1316—1334 — Klemens XI 1700—1721) rozwinęła się i w liczbie 70 względnie 72 reguł skostniała³⁾, ustalono, że pierwszy Eugenjusz IV 1431—1447 wprowadził regułę de annali possessore do kancelarii papieskiej a Juljusz III 1550—1555, był jej ostatnim reformatorem⁴⁾, natomiast początek

¹⁾ Rigantius I., *Commentaria in Regulas...* Romae, 1746, T. III. in reg. 35. n. 3.

²⁾ Ottenthal E., *Die päpstlichen Kanzleiregeln von Johannes XXII. bis Nikolaus V.* str. VI, tak określił reguły kancelaryjne: „...die vom Papste oder in dessen Auftrag erlassenen und für dessen Lebenszeit giltigen Normen für die formelle und materielle Behandlung der von der päpstlichen zu expedierenden Ausfertigungen über die Gnäden- und Rechtssachen“.

³⁾ Jackowski, *Die päpstlichen Kanzleiregeln und ihre Bedeutung für Deutschland* [Archiv für kath. Kirchenrecht Bd. 90, 1910] str. 29—30 wykazał, że na tej przestrzeni skostniały reguły kancelaryjne, a nie od Jana XXII do Mikołaja V 1447—1455, jak twierdził Ottenthal, op. cit. str. XIII—XIV.

⁴⁾ Jackowski, op. cit. str. 449.

regule de triennali possessore dał Kalikst III 1455—1458 a formę ostateczną Hadrian VI 1522—1523¹⁾). Poza temi wiadomościami, wymagającymi jeszcze w niektórych punktach źródłowej kontroli, nic nam więcej nie przyniosły dotychczasowe badania.

Atoli te zdobycze, jakkolwiek bardzo poważne, mogą jednak okazać się niewystarczającymi do pełnej odpowiedzi na pytanie o historycznym rozwoju naszych reguł. Nie wiadomo bowiem, czy między pierwszą a ostatnią formą danej reguły nie zaszły jeszcze jakieś formy pośrednie. Możliwość ta nie jest wykluczona, tembardziej, gdy się zważy, że Juljusz III nie nastąpił bezpośrednio po Eugenjuszu IV, ani też Hadrian VI po Kalikście III; mogli więc pośredni papieże dokonywać na naszych regułach zmian rozmaitych. Otóż sprawa ta musi być wyjaśniona i to bez względu na wynik. W razie bowiem wyniku ujemnego okaże się dopiero, że dotychczasowe zdobycze są rzeczywiście jedynym materiałem do rozpatrywania dziejów obu reguł kancelaryjnych, na wypadek zaś wyniku dodatniego uzyskamy nowy, naszemu zagadnieniu wcale nieobojętny materiał źródłowy.

Drugim pytaniem, t. j. stosunkiem nowego kodeksu prawa kanonicznego do reguł de annali possessore i de triennali possessore, o ile nam wiadomo, dotąd jeszcze nikt się nie zajmował²⁾. Chodzi w niem o stwierdzenie, czy i o ile obie reguły weszły do nowego kodeksu.

Że kodeks naszych reguł nie pominął — nie ulega żadnej wątpliwości. Wystarczy tylko rzucić okiem na kanony: 1446 i 1447; pierwszy bowiem wyraźnie przypomina regułę de triennali possessore, drugi zaś de annali possessore. Ale, ponieważ kanony te nie są dosłownem powtórzeniem naszych reguł, pozostaje tedy do wyjaśnienia dalsze pytanie: co z obu reguł przeszło do nowego kodeksu, co zaś odpadło lub zostało zmienione.

Z powyższego przeglądu treści całego zagadnienia naszego, które mamy rozwiązać, wynika, że pierwsza jego część ma

¹⁾ Ibid. str. 452.

²⁾ Poruszyli go tylko przelotnie w swoich podręcznikach: Ferrares *Institutiones canonicae iuxta novissimum codicem...* (1920) T. II. str. 177.; Biat, *Commentarium textus Codicis iuris canonici* (1923) Lib. III, Pars V. str. 430—431.

charakter czysto prawno-historyczny, natomiast druga zaczyna silnie także o dogmatykę kilku kanonów nowego kodeksu, które, nawiasem mówiąc, nie zostały dotąd jeszcze rozpatrzone ¹⁾). Mamy tu na myśli głównie owe dwa, wyżej przytoczone: 1446 i 1447. Na pierwszy rzut oka wydają się one dość łatwe do zrozumienia. Przy bliższem jednak badaniu okazuje się, że kan. 1446 ze swoim zasiedzeniem beneficium, a więc pojęciem, przeniesieniem ze stosunków prawnoprywatnych w sferę prawnopublicznych, wprowadza do kanonistyki dzisiejszej zgoła zagadkową instytucję, a kan. 1447 swoją skomplikowaną budową stwarza prawdziwą łamigłówkę prawniczą.

I.

REGUŁA DE ANNALI POSSESSORE.

A. Tekst reguły.

Zanim przystąpimy do szukania tekstu reguły de annali possessore, musimy sobie najprzód uświadomić, że mamy do czynienia z taką regułą kancelaryjną, która po swoim pojawieniu się zaraz nie skostniała, ale, jak już we wstępie zaznaczyliśmy, w prawnohistorycznym rozwoju przechodziła rozmaite koleje. Dlatego ten moment podnosimy, bo chcemy zaznaczyć, że przy badaniu naszej reguły nie wystarczy dotrzeć do jej tekstu pierwszego, ale trzeba jeszcze szukać jego ewentualnych zmian dalszych tak długo, aż się napotka na zmianę ostatnią, czyli w rozwoju reguły na jej tekst końcowy. Stąd zagadnienie nasze obracać się będzie nie około jednego ale więcej tekstów, z których pierwszy i ostatni nazwiemy krańcowymi a resztę, gdy się znajdzie, pośrednimi.

Otóż co się tyczy krańcowych tekstów naszej reguły, o tyle jesteśmy w szczęśliwym położeniu, że nie potrzebujemy ich już szukać.

¹⁾ Z małemi wyjątkami prawie wszystkie dotychczasowe opracowania nowego kodeksu omijają kanony: 1446 i 1447; te zaś, które je poruszają, czynią to tak ogólnikowo, że właściwie dają nam parafrazę kanonów, a nie ich wykładnię.

Oto ich zestawienie :

Tekst pierwszy ¹⁾.

Item voluit statuit et ordinavit quod quicumque impetraverit beneficium ab aliquo per annum pacifice possessum, in sua impetratione possessorem et illius gradum nobilitatem et quot annis possederit, causamque specificam et determinatam ex qua clare constiterit possessori nullum ius competere, exprimere; et qui prius beneficia per alios sic possessa a sede apostolica impetraverunt, etiamsi super hoc littere apostolice nondum emanarunt, a die date presentium et qui deinceps similiter impetrabunt, a die impetrationis eiusdem computandos infra sex menses cum possessore de iure experiri, possessorem coram iudice competenti citari faciendo teneantur, causam extunc continue proseguendo, alioquin impetratio et inde secuta pro tempore sint nulla ac impetrans de dampnis et interesse, satisfaciat possessori; quodque, si per eventum litis compertum fuerit impetrantem frivole iniuste et indebite possessorem molestasse, idem impetrans camere apostolice in L florenos auri nullatenus remittendis nichilominus condemnatus et obligatus et ad huiusmodi beneficia obtinenda inhabilis existat; nec beneficium aliquod censeatur litigiosum vel ex lite affectum si actor infra annum a die date commissio-

Tekst ostatni ²⁾.

Item S. S. D. N., ut improbae lites exquirentium motus reprimantur, voluit, statuit, et ordinavit, quod quicumque beneficium ecclesiasticum tunc per annum immediatè praecedentem pacifice possessum, et quod certo modo vacare non praetenditur, deinceps impetraverit, nomen, gradum, et nobilitatem possessoris eiusdem, et quot annis ipse illud possederit, ac specificam et determinatam, ex qua clare poterit constare, quod nullam ipsi possessori in dicto beneficio ius competat, causam in huiusmodi impetratione exprimere, et infra sex menses ipsum possessorem ad iudicium evocari facere, causamque et tunc desuper infra annum usque ad sententiam diffinitivam inclusive proseguere debeat et teneatur; alioquin impetratio praedicta, et quaecumque inde sequuta nullius existant firmitatis. Et idem impetrans de dampnis, et interesse possessorem praedictum propterea contingentibus, ei satisfacere, et si possessorem ipsum iniuste, frivole et indebite molestare repertus fuerit, quinquaginta florenos auri persolvere Camerae apostolicae sit adstrictus nec alius quam praemissae vacationis modus etiam per litteras si neutri, aut subrogationis, aut alias sibi quoad hoc, ut beneficium huiusmodi ea vice con-

¹⁾ Zob. Ottenthal, op. cit. str. 248. n. 81.

²⁾ Zob. Jackowski, Op. cit. str. 448.

nis desuper signate computandum omnia iura sua non produxerit et omnes termini in causa servati non fuerint; ipsoque beneficio per cessum vel decessum extra Romanam curiam vacante ille ad quem alias dispositio spectabat, de illo libere disponere seu apostolicus expectans illud acceptare possit, litis pendentia huiusmodi non obstante.

sequi, aut obtinere valeat quomodolibet suffragetur. Quod etiam extendi voluit ad impetrantes beneficia ecclesiastica cuiuscumque qualitatis per privationem et amotionem, vel alias propter commissa excessus, et crimina vacantia, vel vacatura, et similiter ad impetrantes beneficia tamquam vacantia per devolutionem.

Tekst pierwszy, jako pochodzący od Eugenjusza IV 1431—1447, wydał krytycznie Ottenthal, ale nie z pierwowzoru samego, t. j. z Liber cancellariae, bo go już nie znalazł¹⁾, tylko z jego odpisów, dokonanych prawie że bezpośrednio po pojawieniu się reguły a przeznaczonych do użytku papieskich kurjalistów²⁾

Tak naukowo wydanego tekstu końcowego naszej reguły, jak pierwszy, nie mamy. Wydawnictwo bowiem Ottenthala kończy się na regułach Mikołaja V 1447—1455³⁾.

Ponieważ dalszym rozwojem reguł kancelaryjnych zajął się Jackowski⁴⁾, z jego to więc pracy przytoczyliśmy wyżej tekst końcowy reguły de annali possessore, oraz zdanie, że autorem tego tekstu był Juljusz III 1550—1555⁵⁾. Nie chcemy tu bynajmniej ubliżyć pracy Jackowskiego, zwłaszcza gdy mamy dowody, że była podjęta z szerokim aparatem naukowym⁶⁾, jednak trudno nam oprzeć się wrażeniu, że odnośnie do badań końcowego tekstu naszej reguły Jackowski nie zadawał sobie wielkiego trudu. Mianowicie: przytoczył tekst, ale nie podał źródła, z którego go zaczerpnął⁷⁾; na dowód zaś, że Juljusz III był autorem tego tekstu powołał się tylko na Chokier'a⁸⁾,

1) Ibid. str. XXV, XLVIII.

2) Ibid. str. XLVIII.

3) Ibid. str. XLVIII. Do tego bowiem czasu sięga materiał źródłowy.

4) Zob. wyżej str. 247.

5) Ibid. str. 449.

6) Wystarczy przeczytać literaturę i źródła, których Jackowski używał: Ibid. 3—4.

7) Ibid. str. 448—449.

8) Ibid. str. 449.

mimo, że pod ręką miał źródła odpowiedniejsze. Wobec tego powyższe relacje Jackowskiego muszą być poddane kontroli źródłowej.

Zacznijmy od najważniejszego w takich dociekaniach materiału, t. j. od zbioru źródeł prawa przedkodeksowego.

Idąc tedy wstecz od czasów, kiedy już wszystkie reguły kancelaryjne skostniały, a więc od pierwszej połowy wieku XVIII¹⁾, ku czasom Juljusza III, znajdujemy w dostępnych nam zbiorach, że rzeczywiście Benedykt XIV 1740—1758²⁾, Klemens X 1700—1721³⁾ i Urban VIII 1623—1644⁴⁾ używali tego samego tekstu reguły de annali possessore, który nam Jackowski przytoczył i nazwał końcowym. Są wprawdzie i różnice. Mianowicie w tekstach wymienionych papieży mamy zamiast początkowych słów: „...ut improbae lites exquirentium motus reprimantur...” wyrażenie inne: „...ut improbi lites exquirentium motus reprimantur...” podobnie zamiast: „...causamque et tunc desuper...” słowa: „...causamque ex tunc desuper...” natomiast w przytoczonych zbiorach niema słówka „non” w wyrażeniu: „...et quod certo modo vacare non praetenditur...”. Skądże pochodzą te odchylenia? Ponieważ za nimi nie przemawia żadne źródło, a dwom ostatnim sprzeciwia się kontekst, przypuszczamy, że wkradły się one do tekstu Jackowskiego drogą omyłki przy przepisywaniu i drukowaniu. Zatem, usunąwszy owe trzy omyłki, nic nam już nie przeszkadza uważać tekst Jackowskiego w rozwoju naszej reguły za końcowy.

Pozostaje jeszcze do skontrolowania druga relacja Jackowskiego: Juljusz III jest autorem końcowego tekstu reguły de annali possessore. Innemi słowy, musimy zbadać, jakie koleje przechodził ten tekst w międzyczasie od Urbana VIII do Juljusza III.

Niestety, na tej przestrzeni zawodzą nas zbiory źródeł;

1) Zob. wyżej str 247; nadto Walter, Fontes iuris ecclesiastici, Bonae 1862, str. 496 przy regule de annali poss. Klemensa XIV umieścił taką uwagę: „Haec est postrema harum regularum publicatio, quae in Bullario occurrit”.

2) Ferraris, Biblioteca can. Romae 1767 sub voce: „Beneficium” Articulus IX. str. 236.

3) Reiffenstuel, Ius can. univ. Lib. 3. tit. 5.

4) Magnum Bullarium Romanum, ed. Lux. T. V. str. 29.

nie podają bowiem z tego czasu ani jednego tekstu naszej reguły. Dopiero przeglądając konstytucje Pawła III 1534—1549, a więc bezpośredniego poprzednika Juljusza III, spotykamy znowu naszą regułę, jako składową część konstytucji: „*Sanctissimus*“ z d. 11 grudnia 1541 r.¹⁾). Tekst jej jest krótszy od naszego końcowego, sięga bowiem tylko do słów: „...*illudque nullatenus in antea litigiosum propterea censeretur*“. Poza tem niema między niemi żadnej różnicy.

Jakież stąd dla nas wniossek? Przedewszystkiem okazuje się, że tekst reguły Pawła III nie pokrywa się zupełnie ani z pierwszym tekstem, t. j. Eugenjusza IV, ani z ostatnim, czyli że tu mamy przed sobą tekst pośredni. Jeżeli zaś zważymy, że różnica między tym tekstem Pawła III a końcowym obejmuje słowa: „*Quod etiam extendi voluit ad impetrantes beneficia ecclesiastica cuiuscumque qualitatis per privationem et amotionem, vel alias propter commissa excessus, et crimina vacantia, vel vacatura, et similiter ad impetrantes beneficia tamquam vacantia per devolutionem*“, ujęte w taką formę, która zwyczajnie świadczy o redakcji jednej ręki, możemy tedy przypuszczać, że tekst Pawła III był prawdopodobnie ostatnim tekstem pośrednim, z którego powstał końcowy przez dodanie owych słów: „*Quod etiam extendi... etc.*“. Wreszcie ostatni wniosek to ten, że nie jest wykluczone, aby Juljusz III nie mógł być autorem tego dodatku a tem samem i końcowego tekstu naszej reguły.

Szukając poza zbiorami źródeł prawa kanonicznego dalszych środków kontroli, musimy się zwrócić do samych komentarzy reguł kancelaryjnych. Najważniejsze z nich są²⁾: Alfonsa de Soto³⁾ do reguł Innocentego VIII 1484—1492, Lu-

¹⁾ Bullarium Romanum... T. 4, I, p. 191—193. Tą samą Konstytucję z tego samego źródła przedrukował też Gasparri w swoich: *Codicis iuris canonici fontes*, Vol. I. str. 142—145.

²⁾ Zob.: Göller E., *Die Kommentatoren der päpstlichen Kanzleiregeln vom Ende des 15. bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts* (Archiv für kath. Kirchenrecht, Bd. 85 u. 86); Jackowski, op. cit. Bd. 90, str. 6—10.

³⁾ Glossy jego utrzymały się w kilku przedrukach (zob. Göller, op. cit. str. 449—451), wcielił go także do swego komentarza Chokier J., *Commentaria in regulas cancellariae apost. sive in glossemata Al. Soto...* Col. Agr 1621.

dwika Gomeza¹⁾ do Pawła III 1534—1549, Piotra Rebuffusa²⁾ do Pawła III i Juljusza III, Kwint. Mandosiusa³⁾ do Juljusza III, H. Gonzaleza⁴⁾ do Klemensa VIII 1592—1605, Jana Chokiera⁵⁾ do Pawła V 1605—1621 wreszcie J. Rigantiusa⁶⁾ do Klemensa XII 1730—1740. Jako źródła przedstawiają one wartość dwójką. Gdzie przytaczają tekst reguły ze swego czasu, tam stanąć mogą na równi ze zbiorami źródeł, zwłaszcza gdy się okaże, że mogły czerpać materiał wprost z oryginału. Gdzie zaś zajmują się dziejami danej reguły, tam niczem nie różnią się od każdej innej pracy prawno-historycznej, której wartość zależy od stopnia naukowej zasadności.

Wyrobiwszy sobie takie pojęcie o powyższych komentarzach, nie możemy wahać się, któremu z nich należy dać pierwszeństwo jako źródłu w naszej sprawie: Mandosiusowi i Rebuffusowi. Bo tylko ci zajmują się regułami Juljusza III. Reszta zaś komentatorów, a między nimi i Chokier, przez Jackowskiego przytoczony, jako późniejsi muszą zejść na plan dalszy. Mimo, że Mandosius jest młodszym od Rebuffusa⁷⁾, jednak stawiamy go na pierwszym miejscu, a to dlatego, ponieważ pisał swój komentarz w Rzymie⁸⁾, mając jako adwokat kurjalny dostęp

¹⁾ *Commentaria... in regulas cancellariae iudiciales...* (Venetiis) 1540. Inne wydania zob. Göller, op. cit. Bd. 86, str. 24.

²⁾ *Additiones ad regulas cancellariae apostolicae* 1540, wydane razem z jego *Praxis beneficiorum*, Venetiis 1584; Göller tego wydania nie znał, kiedy cytuje z r. 1599. Ibid str. 259. Nie znał też Jackowski, op. cit. str. 7. *Praxisbenef.*, wydanego Venetiis 1554, kiedy cytuje z r. 1560. Dla nas to wydanie z r. 1554 jest ważne, bo zawiera regułę naszą z czasów Juljusza III.

³⁾ *...in regulas cancellariae apostolicae... Julii III. commentaria* (1554, 1558, 1584) zob. Göller, op. cit. str. 261.

⁴⁾ *Dilucidum ac perutile glossema seu commentatio ad regulam octavam*. Romae, 1604, 1611, Col. 1615, Lugd. 1738. zob. Göller, op. cit. str. 262.

⁵⁾ *Commentaria in regulas cancell. apost. sive in glossemata*. Al. Soto... Col. Agr. 1621.

⁶⁾ *Commentaria in regulas...* Opus posth. Romae 1744—1747. Coll. All. 1751, 4 vol. zob. Jackowski, op. cit. str. 8.

⁷⁾ Göller, op. cit. str. 261 wykazuje, że Mandosius przy drugiej części swego komentarza posługiwał się Rebuffusom.

⁸⁾ Ibid. str. 261.

do źródeł, a Rebuffus pracował nad swoim dziełem najprawdopodobniej w Paryżu, a więc z dala od źródeł¹⁾.

Otóż tak Mandosius jak i Rebuffus podają zgodnie i w pełnym brzmieniu regułę de annali possessore z czasów Juljusza III. Tekst jej — to dosłowny nasz tekst końcowy. Co więcej, z tych samych źródeł dowiadujemy się jeszcze i o jego genezie. Mianowicie, obaj komentatorzy zaznaczają wyraźnie, że końcowe zdanie tekstu, zaczynające się od słów: „Quod etiam extendi voluit... etc.“ pochodzi od Juljusza III²⁾. Stąd wniosek, że tekst końcowy powstał przez rozszerzenie reguły Pawła III. I rzeczywiście, tekst Pawła III nie miał tego dodatku³⁾. Wobec tego okazuje się ponad wszelką wątpliwość, że nie kto inny, tylko Juljusz III był autorem końcowego tekstu naszej reguły.

Nie przestałby być nim nawet wtedy, gdyby się wykryło, że któryś z jego następców regułę jeszcze zmieniał, bo właśnie w Juljuszowej formie a nie w jakiejś innej wreszcie ona skostniała. Ale i tę ewentualność wykluczamy w naszym wypadku, bo poza czystą możliwością, za sobą nie ma żadnego poparcia źródłowego. Przeciwnie, późniejsi komentatorzy dość często stwierdzają, że po Juljuszu III nikt już nie zmieniał naszej reguły⁴⁾.

Zatem poszukiwania nasze, podjęte pod hasłem kontroli Jackowskiego, — skończone. A wynik ich taki: relacje Jackowskiego są prawdziwe. Mimo to kontrola nasza daremną nie była. Przedewszystkiem dała ona wiszącym w powietrzu twierdzeniom Jackowskiego właściwe oparcie źródłowe a powtórę oczyściła jego końcowy tekst z błędów.

Po ustaleniu obu krańcowych tekstów reguły de annali possessore, pierwszego Eugenjusza IV i ostatniego Juljusza III, przychodzi teraz kolej na jej teksty pośrednie.

Właśnie taki jeden tekst pośredni i to przed końcowym

1) Ibid. str. 259—260.

2) Mandosius, op. cit. P. II. (1584) str. 197; Rebuffus, Praxis benef. (1554) str. 273; w wydaniu z r. 1584, str. 249—250.

3) Zob. wyżej str. 253.

4) Zob. Chokier, op. cit. str. 327; Rigantius, Commentaria... in reg. XXXV. n. 4.

ostatni odkryliśmy już przy Pawle III i określiliśmy jego formę. Zdobycz to bardzo poważna ale jak dotąd połowiczna, bo nie wiemy, kiedy ten tekst powstał, względnie kto był jego autorem.

Zapomocą zbiorów źródeł pytanie to rozstrzygnąć się nie da. Nie spotykamy w nich bowiem z tego czasu ani jednego tekstu naszej reguły. Musimy tedy zwrócić się po dalsze źródła do komentarzy z tego okresu ¹⁾. Ponieważ komentarz Baldasiana do reguł Hadryana VI 1522—1523 najprawdopodobniej nie oglądał druku ²⁾, a Cassadora do Leona X 1513—1521 i Juljusza II 1503—1513 jest bez wartości ³⁾, przeto pod uwagę mogą być wzięte tylko Glossy Alfonsa de Soto do reguł Innocentego VIII 1484—1492 ⁴⁾.

Jakżeż wygląda tekst naszej reguły u Alfonsa? Po porównaniu go ze znanymi nam dotąd tekstami stwierdzamy, że jest to ten sam, którego używał Paweł III ⁵⁾. Zatem nasz tekst pośredni był już znany Innocentemu VIII. Fakt to oczywisty i żadnemu nieulegający wątpieniu. Natomiast na podstawie Komentarza Soty nie da się rozstrzygnąć, czy i jak daleko tekst nasz sięga swoim początkiem poza Innocentego VIII. Przypuszczać tylko możemy, że, jeżeli Soto, który w swoich Glossach zwykł skrętnie zaznaczać wszelkie zdarzenia kancelaryjne z czasu swego pobytu w Kurji ⁶⁾, jednak nie podał autora naszego tekstu pośredniego, tekst ten prawdopodobnie nie przechodził żadnych zmian nie tylko za Innocentego VIII, ale za Sykstusa IV 1471—1484 i Pawła II 1464—1471, bo za tych papieży Soto urzędował w Kurji ⁷⁾. Jako dalsze poparcie naszego domysłu prócz milczenia przywieść jeszcze można pewne wyrażenia Soty, użyte przy komentowaniu tekstu, jak np.: „...sic intelligit totus

¹⁾ Göller E., Die Kommentatoren der päpstlichen Kanzleiregeln vom Ende des 15. bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts (Archiv für kath. Kirchenrecht 85, 86).

²⁾ Ibid. (Archiv f. kath. Kirchenrecht, 86) str. 21.

³⁾ Ibid. str. 21—23.

⁴⁾ Wydane zostały przez Chokier'a J., Commentaria in Regulas Cancellariae Ap. sive in Glossenata Alfonsi Soto, Glossatoris nuncupati, Coloniae 1621.

⁵⁾ Ibid. De annali possessore (Regula XXXII Innocentii VIII).

⁶⁾ Göller, Ibid. (Archiv f. K. Kirchenrecht 85) str. 443—460.

⁷⁾ Göller, Ibid. str. 443—444; 450.

mundus istam litteram..; ¹⁾ ..quia totus mundus aliter intelligit..; ²⁾ ...sed intelligendo prout communiter intelligitur... ³⁾“, z których wynikałoby, że ten tekst należał do dawnych, kiedy przy jego wykładni utarły się już były takie zdania.

Oto wszystko, co się dało powiedzieć o naszym tekście na podstawie komentarza Soty.

Nietknięte zostało jeszcze jedno źródło — komentarz, wprawdzie późniejszy od Soty, bo z czasów Pawła III, ale zato ze wszystkich komentarzy najbogatsze we wiadomości do historii reguł kancelaryjnych ⁴⁾. Są niem przytoczone wyżej: *Commentaria... Ludovici Gomes... Sacri Palatii Ap. Auditoris, Utriusque Signaturae Referendarii, Sacraeque Poenitentiariae Ap. Regentis, in Regulas Cancellariae Iudiciales...* ⁵⁾. Ten właśnie Gomez, autor kilku poważnych dzieł prawniczych, mając pod ręką wszystkie rękopisy reguł kancelaryjnych, w komentarzu swoim zadał sobie tyle trudu, że w „Praefatio“ do każdej reguły omawianej podawał całą jej historję, przytaczając przytem teksty dawniejsze ⁶⁾.

O naszej zaś regule tak pisze: „...Eugenius quartus, primus istius regulae author, hanc regulam condidit: Ista tamen in multis discordat ab ista moderna (Pawła III, którą przytoczył i komentował)... Cuius quidem Eugenianae regulae verba hic describere volui, ne quid antiquitatis penitus ignoretur,.... Et licet Eugenius indistincte regulam ediderit, ea forma, qua inferior describitur, qua utimur, differt. Tamen Nicolaus V. primus omnium istam regulam, cum illis eisdem verbis, quibus nostra moderna scripta est, edidit. A qua successores omnes de verbo ad verbum transcripserunt, excepto, quod loco illorum verborum, causamque desuper infra annum prosequi debeat, etc. hic posita, ponuntur ibi haec verba, causamque desuper infra convenientia (prout illius iudex habeat arbitrari) tempora, prosequi debeat, et teneatur. Illa tamen Eugenii longe plura continet

¹⁾ Chokier J, Ibid. str. 325.

²⁾ Ibid. str. 326.

³⁾ Ibidem str. 326.

⁴⁾ Göller E, Ibid. (Archiv f. K. Kirch. 86) str. 23—34.

⁵⁾ Dzieło to przytaczam na podstawie pierwszego jego wydania (Venediis, 1540), które mam przed sobą.

⁶⁾ Göller E., Ibid. 27.

verba.... Sed ut res ipsa oculis contempletur, verba regulae Eugenii submitto. Item voluit.... [tu następuje tekst reguły Eug. IV, tensam, który wyżej przytoczyliśmy z wydania Ottenthala ¹⁾...“ ²⁾).

Tyle wiadomości o tekście pośrednim przekazał nam Gomez. To nam wystarczy. A więc: autorem jego był Mikołaj V 1447—1455, bezpośredni następca Eugenjusza IV, i odtąd aż do Pawła III nikt go już nie zmieniał prócz jednego zwrotu „... causamque desuper infra convenientia (prout illius iudex habeat arbitrari tempora...“ Wprawdzie Gomez nie podaje, którzy papieże używali tego zwrotu, ale w tym względzie wyłącza go w części Soto, podając tekst reguły Innocentego VIII, w którym już tego zwrotu niema. Zatem warjant ten pojawić się mógł tylko na małym odcinku, od 1455—1484 r., i to prawdopodobnie nie na całym, bo Soto, gdyby go był jeszcze zastał w kancelarii Sykstusa IV 1471—1484 albo Pawła II 1464—1471, byłby o nim wspomniał w swoim komentarzu.

I tym wywodom naszym, opartym na Gomezjuszu, nie byłoby można nic zarzucić, gdyby nie wydawnictwo reguł kancelaryjnych Ottenthala. Autor ten, przytoczywszy reguły Mikołaja V, na str. 259 ³⁾ taką umieścił wiadomość: „32 [reguła Mikołaja V] = E. (ugenjusza] IV. nr. 81 [jest to przytoczona wyżej nasza reguła de annali possessore] (mit der Variante: per annum immediate precedentem ab alio und andern belanglosen Abweichungen) bis: censeatur litigiosum“ ³⁾). Wiadomość ta, jeśli nie wywraca naszych wywodów, wysnutych z komentarza Gomeza, to w każdym razie czyni je bardzo podejrzanymi. Z niej bowiem wynikałoby, że Mikołaj V poza skróceniem tekstu Eugenjusza IV i jednym rzeczowym dodatkiem: „...immediate precedentem...“ zresztą w niczem go nie zmienił, czyli innymi słowy, że tekst reguły de annali possessore z czasów Mikołaja V rzeczowo pokrywa się z tekstem Eugenjusza IV aż do słów: „...censeatur litigiosum“. Ponieważ jednak według Gomeza tekst Mikołaja V raczej zbliża się a nawet poza jednym warjantem: „...causamque

¹⁾ Zob. wyżej str. 250

²⁾ Gomez, Commentaria... regula de an. poss., praefatio, f. 120.

³⁾ Ottenthal, Die päpstlichen Kanzleiregeln von Johannes XXII. bis Nikolaus V. str. 259.

desuper infra convenientia (prout illius iudex habeat arbitrari) tempora..." zupełnie pokrywa się z tekstem Pawła III, względnie Innocentego VIII, a w następstwie tego daleko więcej różnic rzeczowych wykazuje w zestawieniu z tekstem Engenjusza IV, niż przytoczony wyżej w skróceniu tekst Ottenthala, przeto obydwie relacje o tekście Mikołaja V, t. j. Gomeza, Ottenthala nie dadzą się pogodzić.

Trudność ta jest tem większa, że nie można zgóry rozstrzygnąć, która z tych relacyj jest więcej przekonywująca. Jeśli chodzi o autorów, to jeden nie ustępuje drugiemu. Wprawdzie dotąd nikt temu nie przeczył, że wydawnictwo reguł kancelaryjnych Ottenthala odpowiada wszelkim wymogom dzisiejszej nauki, ale też z drugiej strony wykazał Göller, że, mimo to wydawnictwo, komentarz Gomeza nie tylko że nie stracił na swojej wartości, ale w niejednym wypadku stanowić musi jedyne źródło do historii dawniejszych reguł kancelaryjnych¹⁾. I nie dziw, Gomez rozporządzał daleko obszerniejszym materiałem źródłowym, niż Ottenthal, a nadto miał jeszcze przed sobą pierwowzory reguł, których Ottenthal już nie znalazł²⁾. Stąd, zdaniem naszym, przy szukaniu czy badaniu tekstu jakiejś dawniejszej reguły obok Ottenthala powinien być wzięty w rachubę także komentarz Gomeza, zwłaszcza gdy zajdzie jakaś wątpliwość, bo wiadomo, że Ottenthal przy swoim wydawnictwie nie miał w ręku Gomeza³⁾.

Biorąc ten fakt pod uwagę, zagłębimy teraz do źródeł, z których czerpali Ottenthal i Gomez do reguły de annali possessore z czasów Mikołaja V.

Ottenthal miał pod ręką tylko dwa odpisy, pochodzące z końca XV wieku. Widać między nimi niema żadnych różnic rzeczowych. Kiedy Ottenthal napisał o nich tylko tyle, że drugi jest starszy i poprawniejszy od pierwszego⁴⁾.

¹⁾ Göller E., Ibid. (Archiv f. kath. Kirch. 86) str. 23—34.

²⁾ Ibid. str. 27—29 Zresztą porównaj Gomez, Commentaria..., gdzie znajdujemy takie wyrażenia: „...in vetusto quodam codice membrano, quem vulgares quinternum Cancellariae Apostolicae vocant...” f. 1; „...ut apparet ex quinterno Cancellariae ap. Nicolai V...” f. 33;

³⁾ Göller, Ibid. str. 27.

⁴⁾ Ottenthal, Die päpst. Kanzleiregeln von J XXII. bis N. V, str. XXXVIII — XLVIII.

Co się zaś tyczy Gomeza, ten swoich źródeł nie podał, z tej prostej przyczyny, ponieważ metoda jego czasów tego jeszcze nie wymagała. Ale na podstawie fragmentarycznych uwag, rozrzuconych po całym jego komentarzu ¹⁾, śmiało przypuścić możemy, że rozporządzał daleko większą ilością odpisów, niż Ottenthal, a co najważniejsza, mógł mieć przed sobą nawet sam oryginał tekstu Mikołaja V.²⁾ Co więcej, mamy niezbity dowód, że Gomez musiał znać jeden z rękopisów Ottenthala i to właśnie ten drugi, starszy i poprawniejszy. Mianowicie dowiadujemy się, że ten rękopis znalazł Ottenthal w kodeksie: E. Cod. Vat. 4989., na którego okładce, względnie pierwszej stronie taki znajduje się napis: „Ludovici Gomez episcopi sarnensis, auditoris rote, (cancellariam) regentis“ (1534 — 1543), potem przekreślony i zastąpiony przez: „Antonii Augustini, episcopi Ilerdensis“ (1561 — 1576).³⁾ Zatem mamy dowód oczywisty, że kodeks ten był podręcznym zbiorem reguł, używanych przez Gomeza jako audytora Roty, czyli że rękopis Ottenthala, w tym kodeksie zawarty, był aż nadto Gomezowi znany. Ale stwierdzenie tego faktu nie rozwiązuje nam wcale naszej sprawy, przeciwnie czyni ją jeszcze więcej zawiłą. Jeśli bowiem Ottenthal czerpał z tego źródła, które miał pod ręką Gomez, to dlaczego nie zgadzają się ich relacje? Czy może Gomez miał oprócz tego jeszcze inny materiał źródłowy, który go skłonił do napisania takiej relacji a nie innej. Rzecz bardzo możliwa. Przypuśćmy, że Mikołaj V nie raz ale dwa razy zmieniał regułę de annali possessore Eugenjusza IV, wtedy rękopisy Ottenthala mogłyby świadczyć o pierwszej redakcji, dokonanej naprędce w ten sposób, że tekst Eug. IV poprostu skrócono i dodano mały warjant, natomiast Gomez prócz pierwszej redakcji znalazł jeszcze dowody na drugą, końcową, którą umieścił w swoim komentarzu.

Jakkolwiek takie przypuszczenie jest bardzo pojętne, bo rozwiązywałoby poniekąd całe zagadnienie, jednak przy obecnych warunkach trudno zgóry na nie się zgodzić. Gdyby przynajmniej relacja Ottenthala była tak dokładnie sformułowana, jak to uczynił Gomez, możnaby było obydwom zaufać i ostatecznie poprzestać na powyższem, przypuszczalnem rozstrzygnięciu

¹⁾ Göller, *ibid.* str. 27 i nast.

²⁾ zob. *Commentaria* .. f. 33.

³⁾ Ottenhal, *Die päpst. Kanzleiregeln...* str. XLII i nast.

sprawy. Przy ścisłym bowiem badaniu, gdy chodzi o porównanie tekstów, takie powiedzenie Ottenthala: „...(mit der Variante... und andern belanglosen Abweichungen)“ nie wystarczy i musi być poddane jeszcze raz kontroli źródłowej, inaczej każdy wywód, na tej relacji oparty, będzie pozbawiony siły przekonującej.

Z tą właśnie potrzebą licząc się, zwróciliśmy się do Watykańskiej Biblioteki po odpis rękopisów, Otrzymaliśmy obydwaj, tak pierwszy z kodeksu A. Vat. lat. 4988, jak i drugi z kodeksu E. Vat, lat. 4989. Ponieważ obydwaj pokrywają się właściwie zupełnie, dlatego przytoczymy tylko pierwszy a w dopisku umieścimy ewentualne odchylenia z drugiego rękopisu E., którego odbitkę niżej zamieszczamy. Celem zaś naocznego przekonania się, z którym tekstem, dotąd nam już znanym, rękopisy te pozostają w większym pokrewieństwie, porównamy je razem. Oto ich zestawienie:

<i>Tekst Eugeniusza IV</i>	<i>Tekst Mikołaja V</i>	<i>Tekst Inn. VIII (Pawła III).</i>
Item voluit statuit et ordinavit quod quicumque impetraverit beneficium aliquo per annum pacifice possessum, in sua impetratione possessorem et illius gradum nobilitatem et quot annis possederit, causamque specificam et determinatam ex qua clare constiterit possessori nullum ius competere, exprimere; et qui prius beneficia per alios sic possessa a sede apostolica impetraverunt, etiamsi super hoc littere apostolice nondum emanarunt, a die date presentium et qui deinceps similiter impetrabunt, a die impe-	Item ut improbi lites exquirentium motus reprimantur ipse dominus noster voluit, statuit et ordinavit quod quicumque beneficium ecclesiasticum tunc et per annum immediate precedentem ab alio pacifice ^{a)} (sic) possessum ^{b)} et quod certo modo vacare ^{c)} pretendit deinceps impetraverit nomen gradum et nobilitatem possessoris ^{d)} eiusdem et quot annos ^{e)} id ipse possedit ac specificam ^{f)} (sic!) et determinatam ex qua clare constare poterit quod nullum ipsi possessori in dicto beneficio ius competat causam in impetratio-	Item idem Dominus noster, ut improbi lites exquirentium motus reprimantur, voluit, statuit, et ordinavit, quod quicumque beneficium ecclesiasticum tunc per annum immediate praecedentem pacifice possessum, et quod certo modo vacare praetendit, deinceps impetraverit, nomen, gradum, et nobilitatem possessoris eiusdem, et quot annis illud ipse possedit, et specificam et determinatam, ex qua clare constare poterit quod nullum ipsi possessori in dicto beneficio ius competat, causam in huiusmodi impetratio-

trationis eiusdem computandos infra sex menses cum possessore de iure experiri, possessorem coram iudice competenti citari faciendo teneantur, causam ex tunc continue proseguendo, alioquin impetratio et inde secuta pro tempore sint nulla ac impetrans de dampnis et interesse satisfaciatur possessori; quodque si per eventum litis comperitum fuerit impetran-tem frivole iniuste ac indebite possessorem molestasse, idem impetrans camere apostolice in *L* florenis auri nullatenus remittendis nichilominus condemnatus et obligatus et ad huiusmodi beneficia obtinenda inabilis existat; nec beneficium aliquod censeatur litigiosum vel ex lite affectum, si actor infra annum omnia iura sua non produxerit et omnes termini in causa servati non fuerint; ipsoque beneficio per cessum vel decessum extra Romanam curiam vacante ille ad quem alias dispositio spectabat, de illo libere disponere seu apostolicus expectans illud acceptare possit, litis pendencia huiusmodi non obstante.

ne huiusmodi exprimere et ex tunc infra sex menses ipsum possessorem ad iudicium evocari facere causamque desuper infra convenientia prout illius iudex habeat arbitrari tempora proseguere debeat et teneatur alioquin impetratio predicta et quecunque inde secuta^{g)} nullius existant firmitatis ac idem impetrans de dampnis^{h)} de damnis et interesse possessoremⁱ⁾ predictum propterea contingentia^{k)} ei satisfacere et si possessorem ipsum iniuste frivole ac indebite molestasse repertus extiterit *L* flo. au, persolvere camere apostolice sit astrictus nec alius, quam premisse vacationis^{l)} modus etiam per litteras si neutri aut surrogationis vel alias sibi quoad hoc ut huiusmodi beneficium^{t)} ea vice consequi vel obtinere valeat quomodolibet suffragetur illudque nullatenus in antea litigiosum propterea censeatur.

ne exprimere et infra sex menses ipsum possessorem ad iudicium evocari facere, causamque ex tunc desuper infra annum usque ad sententiam diffinitivam inclusive proseguere debeat et teneatur; Alioquin impetratio praedicta et quecunque inde secuta nullius existant firmitatis ac idem impetrans de damnis et interesse possessorem praedictum propterea contingentibus, ei satisfacere et si possessorem ipsum iniuste, frivole ac indebite molestasse repertus extiterit *L* florenos auri persolvere Camerae Apostolicae sit astrictus; nec alius, quam praemissae vacationis modus etiam per litteras si neutri aut surrogationis, vel alias sibi quoad hoc, ut beneficium huiusmodi ea vice consequi vel obtinere valeat quomodolibet suffragetur, illudque nullatenus in antea litigiosum propterea censeatur.

a) pacifice, b) processum, c) baccare, d) processoris, e) annis, f) specificam, g) sequuta, h) dampnis, i) possessorem, k) contingentibus, l) vacationis, t) beneficium.

tenet voluit qd impensam huiusmodi manens potius fuisse a dno Cardinali tenent. expensam nomen et titulum ipsius cardinalis et si ille in curia fuit eius ad id accedat assensus alio gra de sup sit nlla

Item voluit et ordinavit qd mandata apud sup scripta scilicet pascendi et regenda ad ptes p mris casu recipiendis sine singularibus vel ceteris sunt nec tenentur sup exceptis sententiis in romana curia latis sub bulla expediantur alio nulla sunt

Item ut in publicis exigentibus motus remaneat ipse dno in volu statuit et ordinavit qd quicunq; bñ ecclesiasticus tñ et p amz in medietate pcedat ab alio pacifice processu et qd eto modo hanc p tendit deinceps impunit. non gradus et nobilitas processu eiusdem et quot annis id ipse possedit ac possessio et detentio aia ex qua clarere potuit qd nulli ipsi possessori i dno bñ ius appetat tam in impetratorum huiusmodi expensarum et ex tunc infra sex menses ipse possessor ad iudicium evocari facere tamq; de sup infra quereantur per illa iudex habeat arbitrio tñ p seipm debeat et teneat. Itaque impetratio p ditta et quicunq; inde sequita nullus existat huiusmodi ac idem impensarum de daps et impense processu p ditta p pterea contingenti ei satisfactio et possessio ipse in iuste finole ac indebitis molestis rebus ex tunc ita florescens auz p soluc tame aplice sit afflitta nec a qd ipse vacationis modus etia p has si neutri aut p rrogationis vel alio sibi que ad hoc ut huiusmodi huiusmodi canice co sequi vel obtine valeat quolib; suffragetur illudq; nullatenus in ana litigiosus p pta censetur

Item voluit idem dno in qd sup quocunq; bñ cano comitatus finces infra annu adie qua iudicia de sup commissio huiusmodi pntata sunt singula quolib; ut dicitur die potuisset inua no p dunt. nec deinde stales terminos ob fugi fecerit bñ ipse deinceps p pta litigiosus nec censetur vel repu tetur

Item voluit idem dno in qd sup quocunq; bñ cano comitatus iudicia pntata sunt singula quolib; ut dicitur die potuisset inua no p dunt. nec deinde stales terminos ob fugi fecerit bñ ipse deinceps p pta litigiosus nec censetur vel repu tetur

Sacratissima dno in dno nicholaus ppa quintus cupiens ecclesie et ecclesie prestam psonis pauperibus pvide voluit

REGUŁA DE ANNALI POSSESSORE MIKOŁAJA V

NA PODSTAWIE FOTOGRAFJI KODEKSU:

„E. COD. VACIT. CAT. 4889“ F. 140.

I cóż się okazuje z powyższego zestawienia? Przedewszystkiem stwierdzamy, że tekst reguły de an. poss. Mikołaja V, przekazany nam w kodeksach A i E to nic innego, tylko dosłownie nasz tekst pośredni, znany nam już, czy to z czasów Innocentego VIII, czy Pawła III, z tą jedyną zmianą: „...infra convenientia prout illius iudex habeat arbitrari tempora...”

Teraz chyba ani na chwilę nie możemy wątpić, czyja relacja była lepsza, Gomeza czy Ottenthala. Wszak to samo, co przed chwilą stwierdziliśmy, słowo w słowo powiedział w swojej relacji Gomez ¹⁾. Natomiast Ottenthal, właściwy wydawca reguł kancelaryjnych, jakkolwiek z tego samego czerpał źródła, co i Gomez, swoją ogólnikową, niepełną a nawet wręcz fałszywą relacją ²⁾ w błąd nas tylko wprowadził. Jak można było po zaznaczeniu tylko jednego rzeczowego warjantu: „...immediate precedentem...” kłaść znak równości między tekstem Mikołaja V a Eugenjusza IV? Jeszcze możnaby się zgodzić, że opuszczenie przez Mikołajia V takiego wyrażenia: „...et qui prius beneficia per alios až do,.. a die impetrationis eiusdem computandos,” a dodanie nowego: „...ut improbi lites exquirentium motus reprimantur...” lub przestawienie niektórych słów — to mało-znaczne odchylenia. Natomiast nie dadzą się podciągnąć pod pojęcie „belanglose Abweichungen” takie zmiany, jak np. „...casamque desuper infra convenientia prout illius iudex habeat arbitrari tempora...,” „...nec alius, quam premissa vacationis modus etiam per litteras si neutri aut surrogationis vel alias sibi quoad hoc, ut huiusmodi beneficium ea vice consequi vel obtinere valeat quomodolibet suffragetur...,” które, jeśli nie są ważniejsze od przytoczonego przez Ottenthala warjantu: „...immediate precedentem...,” to w każdym razie stoją z nim na równi.

Zatem, wobec stwierdzonej mylności relacji Ottenthala, wynik końcowy naszych badań nad tekstem reguły de annali possessore, do którego doszliśmy przy pomocy komentarza Gomeza, nie tylko że nie zachwiał się, ale owszem zyskał na sile. Streszcza się zaś on w tem, że poza dwoma krańcowymi tekstami (Eugenjusza IV i Juljusza III) był właściwie tylko jeden pośredni, t. j. Mikołaja V.

Ks. Michał Wyszyński

¹⁾ zob. wyżej, str. 257 i nast.

²⁾ zob. wyżej str. 258.